

MIGRACIÓN E REFUXIO

DEREITOS SEN FRONTEIRAS: SAID E O MURO

INTRODUCCIÓN SOBRE A ORIXE

Esta proposta didáctica ten a súa orixe no proxecto internacional Conectando mundos. Moitos mestres e mestras pedíranos poder dispor das actividades que aparecían na plataforma on-line de Conectando mundos para poder levalas a cabo nos seus centros independentemente das fases, dos calendarios e do proceso cooperativo con outras escolas.

Mantivemos as animacións, as liñas argumentais e os niveis de

contido, e adecuamos as actividades ao novo contexto fora da plataforma on-line para que poidades levalas a cabo con éxito.

Recomendámosvos unha lectura desta guía, que vos facilitará pistas para o desenvolvemento das diferentes actividades que se propoñen, e ideas para profundar en determinados aspectos e temas.

Máis información na web www.conectandomundos.org

Índice

Resumo da animación, obxectivos e temas	3
Obxectivos	4
Priorización de contidos	4
Historia para a animación	4
 Pautas metodolóxicas para o desenvolvemento das actividades	 5
O meu nome é Said	5
Queredes participar na nosa aventura?	6
Unha historia sorprendente	9
Dereitos sen fronteiras	13
Abaixo os muros!	14
 Lecturas de interese	 15
Estruturas básicas para a aprendizaxe cooperativa	 15
 Glosario	 18
 Recursos complementarios	 21

Resumo da animación, obxectivos e temas

Moverse polo mundo é un dereito de todas as persoas e un fenómeno humano que existe desde o inicio dos tempos. Cada día, e desde sempre, millares de persoas deciden emprender unha viaxe buscando coñecer mundo, un bo traballo, novas oportunidades... E outras moitas fano fuxindo de conflitos ou causas que poñen en serio perigo su vida e a dos seus seres queridos.

Actualmente, case 60 millóns de persoas en todo o mundo vense forzadas a vivir lonxe dos seus lares, un volume non alcanzado desde a Segunda Guerra Mundial, segundo as Nacións Unidas. Nestes últimos anos máis de catro millóns de persoas tiveron que fuxir de Siria escapando da guerra civil – como ocorre en moitos outros conflitos armados– ou de situacións de violencia e pobreza extrema, que tamén ameazan a súa supervivencia.

Perante este fenómeno, no cadro dos Obxectivos de Desenvolvemento Sustentábel, a comunidade internacional propónse o desafío de facilitar a migración e a mobilidade ordenadas, seguras, regulares e responsábeis das persoas, entre outras cousas mediante a aplicación de políticas migratorias planificadas e ben xestionadas.

Coa proposta Kaleidoskópio – **Dereitos sen fronteiras**, pretendemos ofrecer ferramentas para abordar as causas da migración forzosa e os factores que afectan ás persoas en tránsito, e esixir un maior compromiso cos dereitos humanos e coa seguridade das persoas, o desenvolvemento sustentábel e a prevención de conflitos violentos, para garantir o dereito de todas as persoas a unha vida digna e en paz.

Obxectivos

- Facer aflorar os sentimentos e as emocións das persoas cando deben abandonar a súa casa, familia e territorio.
- Analizar e comprender o concepto de fronteira (visíbel e invisíbel) e, na medida do posíbel, os tipos de fronteira existentes: xeográficas, políticas, sociais e emocionais.
- Coñecer o dereito das persoas a escoller o lugar e o país onde queren vivir.
- Valorizar a diversidade como un elemento de enriquecemento persoal e social desde unha perspectiva de identidades inclusiva.
- Fomentar actitudes de acollida e empatía.

Priorización de contidos

- Fronteiras visíbeis e invisíbeis.
- Sentimentos e emocións das persoas cando deben abandonar a súa casa, familia e territorio.
- A empatía e a riqueza da diversidade.
- O dereito a nos desprazar libremente.
- Por que as persoas nos movemos?

Historia para a animación

- A historia xirará en torno de varios personaxes: Lina, Said e Marco. A través dun conto iremos descubrindo a súa historia e a das súas familias, e serán abordados os sentimentos e as emocións que experimentan as persoas cando deben abandonar a súa casa, familia e territorio.

Pautas metodolóxicas para o desenvolvemento das actividades

O meu nome é Said

Dereitos e fronteiras.

A historia de Said e o diálogo na aula

A través da historia de Said, quixemos plasmar a capacidade das persoas para resolver os conflitos de relación a partir do cuestionamento de estereotipos e tópicos, e así traballar a riqueza da diversidade en todas as súas dimensións (cultural, social e xeracional). Para concluír a historia, os nenos e as nenas deberán debuxar os seus propios finais para a situación que lles propón Said.

O posicionamento da historia de Said parte da abordaxe dos dereitos: dereito á libre circulación, á acollida, a unha vida digna, etc.

A partir da historia, organizada en fases, propomos unha batería de preguntas para facilitar a comprensión da lectura ou da narración que se faga na aula. Igualmente, propomos outras preguntas que convidan á reflexión e ao diálogo sobre os sentimentos e as emocións que as distintas personaxes experimentan en cada situación, coa intención de descubrir e valorizar a diversidade e a diferenza. O obxectivo é ir establecendo pontes entre a historia ficticia e a realidade de cada neno e nena.

Falamos de muros

A través da historia, introdúcese o concepto de *muro*, de obstáculo. Ao abordalo coas familias, rapidamente aparecerá o concepto de *fronteira*. Destacaremos as fronteiras naturais. Son as que dividen antropoloxicamente as persoas nos espazos vitais (lagos, ríos, montañas, cordilleiras, etc.). Igualmente, faremos notar as cousas que foron construídas precisamente para superar estes obstáculos (pontes, camiños, etc.).

A través das fotografías, aproveitaremos para falar dos muros que construímos (arames, valas, paredes, reixas, grellas, etc.). Xurdirá o debate sobre a función que estes muros teñen e a necesidade que temos de nos sentir protexidos, defendidos... Podemos aproveitar para explicar que todos estes muros son visíbeis, mais que tamén existen outros muros, outros obstáculos que separan as persoas e que non se ven, comezando por exemplo pola distancia, que superamos grazas á tecnoloxía e aos transportes (avión, barco, tren, autoestrada, etc.). Tamén hai outros muros que non se ven e nos separan: cando nos pelexamos cun compañeiro ou cunha compañeira, cando non nos entendemos porque falamos linguas distintas, entre xeracións, etc. É probábel que xurdan exemplos de fronteiras culturais, sociais ou económicas, aínda que non se mencione o concepto. Sexa cal for o exemplo, o máis importante é buscar fórmulas ou exemplos que, por un lado, desmitifiquen a “separación insalvável”, e, polo outro, evidencien que non é necesaria a separación, que a mestura é vida, riqueza, diversidade e aprendizaxe.

Nalgún momento, xurdirá o concepto de fronteira política. Falaremos da fronteira como dunha liña convencional que marca o confín dun país. Algunhas fronteiras poden estar delimitadas de forma física (con muros ou arames), aínda que nin sempre é o caso. Os países acordan até onde chegan os seus respectivos límites; ao pasar o referido límite (a fronteira), éntrase no territorio do país veciño.

Definición de fronteira: “[Cháma]se desta forma ás liñas localizadas nos límites de determinada rexión, quer sexa un país, estado [ou] distrito, [creadas] coa finalidade de delimitar as determinadas porcións de terra, aire e auga entre unha rexión e outra. Ademais das delimitacións territoriais, tamén se establece a xurisdición de determinado goberno sobre as distintas porcións de terra que se encontren dentro do seu territorio, **o que ocorra fóra do referido territorio pasa a ser problema do estado veciño.**”¹

Xuntamos esta definición do concepto de *fronteira* e destacamos en itálico a última frase para subliñar a mensaxe habitualmente implícita neste tipo de definición. Precisamente, o obxectivo de Conectando mundos e de calquera proposta didáctica de educación para o desenvolvemento é totalmente contrario a esta formulación de desapego ou desinterese polo outro, polo veciño. Este argumento resúmese na seguinte frase: **“Educar para que nada nos sexa alleo” (Gimeno Sacristán).**

Queredes participar na nosa aventura?

Sentimentos e emocións das persoas cando deben abandonar a súa casa, familia e territorio.

Xogamos á cadea

Esta dinámica permitiranos experimentar e tornar visíbel a función do muro, como obstáculo a superar, ademais dos sentimentos e das emocións que xera a prohibición do paso. Igualmente, o debate posterior axudaranos a quebrar algúns estereotipos (protección, seguridade, medos, etc.) e a valorizar con máis forza os sentimentos de alegría, esperanza, comunidade de apoio entre iguais, etc., que se experimentan unha vez superada a proba.

Consignas iniciais

Imos simular que son habitantes de Vilatartaruga e queren pasar a Vilatoupa e viceversa. Serán seleccionados tres ou catro nenos ou nenas –de preferencia dos que máis corran– para iniciar a cadea. Estes tres ou catro representarán o muro que se irá ampliando á medida que apañen os compañeiros ou compañeiras que tenten cruzar polos extremos.

A mensaxe que lles daremos é a seguinte:

“Teremos que ir ao patio. Necesitamos espazo porque imos ter que correr moito. Para comezar, dous ou tres nenos ou nenas colocaranse no centro da pista collidos da man, formando unha cadea, e imos imaxinar que é o muro que separa Vilatartaruga de Vilatoupa. Os demais teredes que ir a un lado e ao outro, e seredes os habitantes

1. Fonte: <http://conceptodefinicion.de/fronteras/>

de ambas as vilas. O voso obxectivo será cruzar o muro sen que vos apañen os que forman a cadea / o muro.”

É un xogo rápido que pode durar uns 6-10 minutos en total. Como pode xerar angustia nos máis cativos, pode proporse que se axuden entre eles.

Consignas durante o xogo

- Só poden apañar os extremos da cadea.
- Se pasan polos arcos centrais, poden salvarse e chegar ao outro lado.
- Se os que forman a cadea, sóltanse das mans, perden e non poden apañar.
- Se os que forman a cadea apañaren alguén, pasará a facer parte da cadea, é dicir, o muro será cada vez máis longo.

Debate posterior

O debate centrarase nas emocións e nos sentimentos experimentados polos nenos e polas nenas que querían cruzar o muro. Anotar no encerado e analizar qué sensacións experimentaron e cándo as percibiron (antes de cruzar, ao cruzar, ao chegar ao outro lado ou ao ser apañados). Aparecerán sensacións como medo, rabia, alegría, nerviosismo, bloqueo, impotencia, tranquilidade, compañeirismo, seguridade, etc.

Unha vez analizadas estas emocións, poderemos formular a seguinte pregunta: Que sensacións credes que experimentou o avó de Lina ao non poder pasar? É moi probábel que no debate xurdan comentarios por causa de imaxes vistas na televisión sobre persoas a fuxir, a cruzar arames, etc. Cos maiores teremos que suscitar empatía a través do xogo para evitar comentarios frívolos e para que poidan entender as emocións reais destas persoas.

Investigamos en casa

Aspectos a ter en conta no momento de realizar a entrevista

Antes de levar a cabo a entrevista, é importante que o alumnado sexa consciente de que, para moitas persoas, falar das súas orixes, de por que marcharon, etc., é unha cuestión moi persoal e íntima. É necesario facer as preguntas con respecto e delicadeza. É probábel que, a pesar de seren persoas próximas, nunca teñan explicado en público os motivos da súa partida. É importante facer entender ao alumnado que tomar a decisión de partir non é fácil e que case sempre é un acto de xenerosidade cara a familia, cara as persoas que máis se quere. A entrevista é unha forma de contrarrestar certas mensaxes moi daniños e totalmente falsos sobre a realidade das persoas emigrantes ou refuxiadas.

Cómo compartir as entrevistas realizadas en casa

Onde naciches?

Onde naceron teu pai e túa nai?

Onde naceron teus avós e avoas?

Alguén da túa familia viviu algunha vez nun lugar distinto de onde vive agora?

Coñeces alguén doutro lugar? De onde é?

Por que marchou do seu país, cidade ou vila?

Como se sentiu ao marchar?

Como marchou? Con quen marchou?

Como se sentiu ao chegar ao novo lugar? Custoulle adaptarse?

Coñeces o nome dalgunha persoa famosa que non viva no lugar en que naceu? De onde é? Por que che gusta?

Abriremos o debate con toda a aula para compartir a información relativa ás primeiras preguntas e descubriremos se puideron falar con alguén que vivise noutro país ou noutra rexión.

Para recompilar a información, podemos facer un mural xigante con papel de embalaxe e dividir a aula en grupos de cinco membros. Cada grupo compartirá a información que teña reunido en xeral e deberá anotar no mural:

- Lugar de nacemento das súas familias:
- As persoas marchan do seu país, cidade ou vila porque...
- Ao marcharen, as persoas senten que...
- Ao chegaren ao novo lugar, as persoas senten que...

Unha vez recompilada a información, lerase en voz alta para que cada persoa tire as súas propias conclusións sobre as causas da partida e sobre os sentimentos e as emocións que se experimentan. Coñecer as vivencias de persoas reais e próximas axudará a vivir a migración como un feito cotiá e natural.

Unha historia sorprendente

Por que as persoas nos movemos?

O dereito a nos desprazar libremente.

Falemos de empatía: se estivédes no lugar de Hammed, o que fariades?

A empatía é a capacidade de pórse no lugar doutra persoa, de escoitala e comprendela. É “pórse na pel doutra persoa”. Esta posición esixe tres ingredientes básicos: escoitar de forma activa, entender os sentimentos do outro e aceptalos sen xulgar. Os xogos de simulación e o xogo de papeis son técnicas moi útiles para fomentar a empatía con outras persoas e así entender o que senten ao vivir determinadas situacións.

Preguntaremos o que lles pareceu a historia, analizaremos se é xusta a situación que están a vivir. Acordaremos fomentar a escoita activa sen criticar as opinións dos demais e porémonos na pel da nai de Said para saber o que teríamos feito no seu lugar (escondémonos, enfrontármolos, fuxirmos, etc.). E tamén nos poremos na pel de Hammed, o tío de Said, para saber o que teríamos feito no seu lugar. É probábel que as respostas non coincidan coas decisións tomadas polos personaxes, e tampouco entre o alumnado. Isto facilitará o diálogo e propiciará a escoita activa dos nenos e das nenas para entender o porqué dos sentimentos e o porqué das decisións da nai e do tío de Said, así como para descubrir que non é fácil tomar determinadas decisións.

Igualmente, xurdirá o concepto de *xustiza*, entendida como un **conxunto de valores esenciais como son o respecto, a equidade, a igualdade e a liberdade**.

Será tamén abordado o medo a ser diferente, aspecto moi apropiado para falar da diversidade e que prepara o camiño para a dinámica *O mundo de cores*.

O mundo de cores²

Trátase dunha dinámica de grupo para reflexionar sobre a composición dos equipos seguindo criterios de homoxeneidade ou de heteroxeneidade. Os obxectivos propostos son dous: por un lado, descubrir cómo afecta a igualdade ou a diferenza á hora de nos aproximarmos doutras persoas e cáles son nosos criterios para facelo, e, polo outro, experimentar cómo nos sentimos se nos integramos nun grupo ou se ficamos excluídos del.

Consignas iniciais

As persoas participantes colócanse de costas a unha parede. Todas terán os ollos pechados e **permanecerán en silencio**. A cada unha colocaráselle un adhesivo na fronte de maneira que non poida ver qué cor e qué forma ten. Cando todas as persoas participantes teñan o seu adhesivo, pedirémolles que abran os ollos e dirémolles que teñen dous minutos para se agrupar (“simplemente agruparse”). Deixarase alguén sen adhesivo e tamén alguén cun adhesivo de cor e forma diferentes ás dos demais. Tamén poden ser utilizados adhe-

2. Fonte: Adaptación do seminario de educación para a paz (APDH, 1992).

sivos de dúas cores ao mesmo tempo. Para os máis cativos, se for considerado moi complexo, utilizar só adhesivos con cores distintas.

Materiais: Adhesivos de diferentes cores e formas

Aproximadamente
6 círculos verdes
6 cadrados vermellos
6 círculos vermellos
2 círculos amarelos
1 triángulo amarelo
1 estrela azul
1 espello de man

Consignas durante o xogo

É importante que a actividade sexa realizada en silencio.

O mestre ou a mestra deberá observar e anotar:

- Se hai alguén que conduce aos nenos ou nenas para os grupos de diferentes cores agarrándoos e levándoos.
- As expresións dos que teñen as adhesivos diferentes.
- As persoas que se deixan levar.
- Qué fan ao comezar o xogo, quen son os primeiros que se agrupan e cómo o fan entre eles e cos demais
- Os criterios que utilizan para se agrupar. Con certeza será o máis obvio, que é o cor e a forma da adhesivo.
- Cómo encontra o grupo a forma, ou non, de integrar os que teñen un adhesivo único.

Cando todos e todas parezan agrupados, facer circular o espello para poderen ver o seu adhesivo.

Para profundar máis, é interesante partir da instrución inicial “simplemente agruparse” co propósito de lle facer notar que ás veces imos ao máis obvio ou que só reparamos nun aspecto, e traballar outros criterios para se agrupar, creando novos grupos e mesmo formando todos un só grupo (identidades múltiples).

Consignas posteriores ao xogo

É importante analizar as sensacións experimentadas e as accións realizadas e tamén preguntar e escoitar a opinión dos demais sobre as emocións que observaron en cada un.

Que vos sorprendeu máis? Como vos sentistes? Por que vos sentistes así? Como vos comportastes na selección? Por que? Que é o que non vos gustou? Por que?

Por que nos aproximamos de quen máis se nos parece? Que pensaron e sentiron aquelas persoas que ficaron sen grupo? Que pensaron as demais? Decatáronse?

Deberán ser procurados paralelismos en situacións emocionais vividas e tratar de identificar as emocións e os sentimentos experimentados:

Algunha vez vos sentistes diferentes? Cando? Por que? O que fixes-tes?

Falamos do valor da diversidade dentro e fóra da aula

A xestión da diversidade no sistema educativo:

“A atención á diversidade significa ter en conta que en calquera sociedade existen diferentes culturas en función da clase social, do grupo étnico, do xénero, da orientación sexual, do territorio e dun longo et-cétera. Porén, a nosa escola privilexia, ao mesmo tempo que oculta, unha cultura de obxectos privilexiados, a cultura da minoría social dominante: os seus modos de falar, de se mover, de se relacionar, as súas hipocrisías, os seus defectos e as súas virtudes. Mais non só somos diversos en función de factores estruturais, sómolo tamén como individuos: a uns pode gustarlles máis a pintura, outros son moi bos na expresión verbal, outros son capaces de organizar equipos de traballo, os de máis alá senten unha paixón extraordinaria pola vida animal e así até o infinito.

Na nosa escola, podemos aprender as diferenzas entre as plantas talófitas ou briófitas e, ao mesmo tempo, ser incapaces de distinguir un olmo dunha aciñeira ou ignorar de onde proceden os alimentos de que nos alimentamos. Alguén encárgase de facer esta arbitraria selección cultural e preséntao como a verdadeira e única cultura. E iso é o que teñen que memorizar os nenos e as nenas con independencia da relevancia deses coñecementos. Unha escola aberta á diversidade é unha escola que se interroga sobre tal relevancia.

Aparentemente, as mozas van ben na escola: obteñen mellores resultados do que os mozos, promoven en maiores porcentaxes, o seu fracaso é menor. Porén, e a pesar diso, terminan optando por determinadas carreiras universitarias en maior medida (maxisterio, enfermaría, psicoloxía, medicina) do que outras (as enxeñarías en xeral). Todo isto termina por se traducir en que hai poucas mulleres nos altos cargos. Promove a nosa escola –especialmente certas materias – a sutileza, a reflexión e a creatividade?

Unha escola que pretenda atender a diversidade é unha escola en que a palabra do alumnado é a protagonista. na escola do silencio, xamais poderá aflorar a riqueza e o enorme privilexio que significa contar con alumnos e alumnas con diferentes interpretacións do mundo, que proceden de distintos tipos de familias, de innumerábeis lugares do mundo, que falan distintos idiomas, cuxas gastronomías son dunha variedade infinita. Nenos e nenas chegan á escola sabendo unha morea de cousas e deses coñecementos debe partirse se queremos unha escola de calidade para todos e todas, capaz de atender a diversidade.”³

3. Fonte: “A xestión da diversidade no sistema educativo”, Rafael Feito Alonso, profesor titular de Socioloxía da Universidade Complutense de Madrid. CIP-Ecosocial – Boletín ECOS n.º 8, agosto-outubro 2009.

“A diversidade cultural é unha riqueza considerábel, un recurso inherente ao xénero humano, que se debe percibir e recoñecer como tal. A propósito, non existe ningunha escala de valores entre as culturas: son todas iguais en dignidade e dereito, sexa cal for o número dos seus representantes ou a extensión dos territorios onde florecen. Esencialmente, o noso mundo é unha sincronía de culturas cuxa coexistencia e pluralidade forman a humanidade. É sumamente urxente que esta diversidade de culturas ocupe un lugar destacado na nosa resposta global á pasaxe do tempo, isto é, ao desenvolvemento.

Esta é a mensaxe que transmite o Relatorio Mundial da UNESCO. Investir na diversidade cultural e o diálogo intercultural. [...] Entre a diversidade cultural e o medio ambiente, a economía, a educación e a saúde, entre a diversidade cultural e a mudanza climática, a salvagarda do patrimonio, a das linguas, o acceso aos recursos e o maior benestar, existen nexos de todo tipo, de tal modo que é imposible interesarse nun tema preciso sen ter en conta o alcance das culturas e a súa diversidade.

Debemos agora avanzar e dar resonancia a esta mensaxe, a fin de que no plano mundial se traduza concretamente na realidade cotiá, nas decisións e iniciativas dos gobernos, nos responsábeis políticos, no sector privado e na sociedade civil. A través do establecemento de múltiples relacións de colaboración, a UNESCO está determinada a que a diversidade cultural ocupe un lugar central nos proxectos de desenvolvemento, e a que o respecto por esa diversidade pase a ser tanto o fundamento de diálogos entre as culturas como un instrumento en favor da paz.”⁴

Desafíos en contextos multiculturais. Competencias interculturais e resolución de conflitos

“Que a calidade da relación facilita o coñecemento recíproco e o entendemento

Para coñecer o cadro de referencia do “Outro” non é necesario repasar enciclopedias de etnoloxía ou antropoloxía, aínda que calquera lectura nos será útil. Debemos centrarnos na persoa que temos en fronte e considerala unha fonte valiosa de información. Recordando o dito “cada persoa é un mundo”, non esquezamos que cada persoa ten o seu propio modelo dentro dese cadro de referencia cultural común. Dícímolo porque moitas veces caemos no erro de considerar que os coñecementos teóricos sobre outras culturas son garantes suficientes para nos entendermos con persoas desas culturas.

Aínda que pareza obvio, lembremos que o respecto é unha das actitudes básicas para establecer unha boa relación cunha persoa, sexa cal for a súa cultura ou orixe étnica. Fai falta ampliar ese respecto polo seu modelo do mundo, polos seus valores e pola súa forma de ser e de se situar na vida. Non fai falta que esteamos de acordo con el/ela, só hai que lle mostrar que ten dereito a ser respectado.

4. Fonte: <http://www.unesco.org/new/es/culture/resources/report/the-unesco-world-report-on-cultural-diversity>

Este respecto inicial é necesario, aínda que non esteamos de acordo con determinados aspectos culturais, para consolidar a confianza coa outra persoa, para que ambos nos poidamos sentir ben, nos abramos ao diálogo e ao intercambio. Para conseguilo, necesitamos utilizar máis as nosas destrezas e habilidades comunicativas do que os posíbeis coñecementos teóricos que poderíamos ter sobre a súa cultura. Esas habilidades desenvolvémolas na nosa vida social e profesional, e só fai falta adaptalas ás persoas doutras culturas.

O noso fiel aliado é a observación: sermos capaces de captar as informacións verbais e non verbais da persoa que temos enfronte. Qué emocións expresa e cómo o fai (Parécenos normal ou abálanos?). Cómo se move e cómo ocupa o espazo, a qué distancia se sitúa comodamente de nós (É a mesma que nos gustaría? Demasiado lonxe ou demasiado cerca?). Cómo formula as súas mensaxes, (Manífera o seu desacordo ou, polo contrario, móstrase conciliador?). Estar atentos a estes matices axúdanos a nos adaptar para manter a sintonía e aumentar a confianza. Convén preguntar aquilo que non entendemos; a outra persoa daranos a información necesaria e exacta para comprender aquilo que non conseguimos explicar no noso cadro. Deste modo, aforramos o esforzo de interpretación e evitamos o risco de errarmos.”⁵

Dereitos sen fronteiras

A empatía e a riqueza da diversidade.

Creación de finais, busca de solucións.

Buscar solucións, inventar finais

Neste capítulo, propónse que as distintas aulas inventen unha solución para que Said e os seus amigos derruben o muro e as dúas vilas volvan estar unidas. Esta actividade deberá ser realizada de forma colectiva, quer sexa a través de debuxos que poden ir acompañados dun texto escrito.

Mas non concluímos só co final feliz, necesitamos que despois poidan comentar e debuxar o que viviron unha vez reunidas as dúas vilas. Interésanos que os nenos e as nenas non finalicen o conto coa fórmula habitual “viviron felices para sempre”. Necesitamos ir un pouco máis alén e que analicen cómo fixeron para vivir felices. Que problemas tiveron? Que diferenzas había entre a nova situación e a anterior, cando vivían separados polo muro? Este debate finalizará igualmente cun debuxo ou cun texto colectivo.

O resultado final será a elaboración dun conto, formado polas viñetas de cada capítulo máis as viñetas da solución e do final que cada aula creou.

Pode ser moi enriquecedor que cada neno e cada nena debuxe e invente o seu propio final para despois publicalos e compartilos todos para debatelos, analizalos, aprender dos demais e construír finalmente un final conxunto.

5. Fonte: <http://www.gitanos.org/publicaciones/retoscontextosmulticulturales/interaccion.pdf>

Abaixo os muros!

Neste capítulo final, proponse participar nunha actividade colectiva: **derrubar o “muro das inxustizas”**. É unha boa oportunidade para implicar as outras aulas do centro, as familias, etc.

Neta acción – que pode implicar todo o centro educativo – pódese dar a coñecer o traballo realizado nos distintos capítulos, así como as solucións e os finais que a aula elaborou. Propómosvos que a carta de compromisos fiquen pendurada nalgún lugar visíbel do centro e que sirva de lembranza.

Animámosvos a que tiredes fotografías do acto en que derrubaredes o “muro das inxustizas” e que as compartades nas redes sociais co hasthag #DerechosenMovimiento

Lecturas de interese

Estruturas básicas para a aprendizaxe cooperativa

As estruturas cooperativas básicas poden ser utilizadas para distintas finalidades nos diferentes momentos ou secuencias dunha unidade didáctica (UD). Antes de iniciar unha UD poden servir para coñecer as ideas previas dos alumnos e das alumnas sobre os contidos que imos traballar. No comezo da UD, poden ser útiles para saber até qué punto os alumnos e as alumnas entenderon unha explicación ou o vídeo que lles proxectamos. Durante a UD poden ser útiles para levar a cabo as actividades programadas, e para que os e as estudantes “apliquen” as competencias relacionadas cos contidos traballados. No final da UD, poden servir para facer unha recapitulación ou síntese dos contidos traballados.

Estrutura	Antes da UD	No comezo da UD	Durante a UD	No final da UD
Lectura compartida	“Refrescar” as ideas sobre o tema a traballar a partir dun texto.	Introducir un tema a partir dun texto.	Asegurarse da comprensión dun texto a partir do cal deberán realizar exercicios.	Asegurarse da comprensión dun texto que sintetiza os contidos do tema traballado.
1-2-4	Coñecer as ideas previas sobre o tema que se traballará.	Comprobar a comprensión dunha explicación.	Resolver problemas, responder preguntas, realizar exercicios, etc., sobre o tema que se está a traballar.	Responder preguntas ou construír frases que resuman as ideas principais do tema traballado.
Folio xiratorio	Coñecer as ideas previas sobre o tema que se traballará.	Comprobar a comprensión dunha explicación, dun texto, etc.	Resolver problemas, responder preguntas, realizar exercicios, etc., sobre o tema que se está a traballar.	Responder preguntas ou construír frases que resuman as ideas principais do tema traballado.
Parada de tres minutos	Lembrar e expor ideas relacionadas co tema que se traballará.	Formular cuestións que queiran coñecer do tema que se comeza a traballar.	Formular cuestións e dúbidas sobre o tema que se está a traballar.	Formular cuestións ou dúbidas no final do tema, despois de telo repasado en equipo.

Fonte: P. Pujolàs y J. R. Lago (coord.), Proyecto PAC: Programa CA/AC (“cooperar para aprender / aprender a cooperar”) para ensinar a aprender en equipo, Laboratorio de Psicopedagogía de la Universidad de Vic.

Lectura compartida: A lectura dun texto pode ser feita de forma compartida, en equipo. Por exemplo, nun equipo de catro, un membro do equipo le o primeiro parágrafo. Os demais deben estar moi atentos, xa que o seguinte (por exemplo, no sentido dos punteiros do reloxo), cando o seu compañeiro teña lido o primeiro parágrafo, deberá explicar o que acaba de ouvir ou facer un resumo, e os outros dous deberán dicir se é correcto ou non, se están ou non de acordo co que dixo o segundo. O estudante que vén despois (o segundo, que fixo o resumo do primeiro parágrafo) lerá seguidamente o segundo parágrafo, e o seguinte (o terceiro) deberá facer un resumo deste, mentres que os outros dous (o cuarto e o primeiro) deberán dicir se o resumo é correcto ou non. E así sucesivamente, até que se teña lido todo o texto.⁷

7. Estrutura ideada por María Jesús Alonso, do Colexio Público Comarcal Los Ángeles, de Miranda de Ebro (Burgos); M. J. Alonso e Y. Ortiz, 2005, p. 63; ver tamén Pujolàs, 2008.

Estrutura 1-2-4: O mestre ou a mestra formula unha pregunta a todo o grupo, por exemplo, para comprobar até qué punto entenderon a explicación que acaba de lle dar, ou ben para aplicar algo que lles acaba de explicar. Cada participante recibe un modelo con tres cadros (un para a “situación 1”, outro para a “situación 2” e outro para a “situación 4”), para que anote as respostas sucesivas. Para comezar, dentro de cada equipo de base, cada un (“situación 1”) pensa na resposta correcta á pregunta formulada e anótala no primeiro cadro. Posteriormente, fórmanse parellas (“situación 2”) que intercambian respostas e as comentan, e de dúas respostas fan unha, e cada cal anótala no segundo cadro. Por último, todo o equipo (“situación 4”), despois de comparar as respostas das dúas parellas que a integran, debe formular a resposta máis adecuada á pregunta formulada.⁸

O folio xiratorio: O educador ou a educadora atribúe unha tarefa aos equipos de base (unha lista de palabras, a redacción dun conto, as cousas que saben sobre un determinado tema para coñecer as súas ideas previas, unha frase que resuma unha idea fundamental do texto que leron ou do tema que estiveron a estudar, etc.). Por veces, cada membro do equipo escribe a súa parte ou contribución nunha folla “xiratoria” antes de pasala ao seu compañeiro do lado, seguindo o sentido dos punteiros do reloxo, até que todos os membros do equipo teñan participado.⁹

Parada de tres minutos: É unha forma de regular ou estruturar a actividade máis ampla que o grupo está a realizar nun momento dado, de modo que se facilita a participación dos estudantes e a súa interacción. Cando o mestre ou a mestra, despois de ter dado unha explicación a todo o grupo, pregunta abertamente se alguén ten algunha pregunta ou dúbida, en xeral hai pouca participación ou sempre participan os mesmos (os máis extravertidos). Os máis tímidos ou introvertidos participan en moi poucas ocasións ou só se se lles pide directamente que o fagan. Para evitar iso, de vez en cando o mestre ou a mestra pode interromper a súa explicación e facer unha parada de tres minutos (ou o tempo que se considerar conveniente), para que cada equipo de base pense e reflexione sobre o que se lles explicou e formule dúas ou tres preguntas ou dúbidas sobre aspectos que non ficasen suficientemente claros. Despois de decorridos os tres minutos, o portavoz de cada equipo propón unha pregunta ou dúbida – das tres que formularon –, unha por equipo en cada rolda. Son omitidas as preguntas que xa fosen formuladas por outro equipo ou que teñan unha formulación similar. Inmediatamente despois de teren sido feitas todas as preguntas, o mestre ou a mestra prosegue a explicación, até a seguinte parada de tres minutos.¹⁰

Lapis ao centro: O mestre ou a mestra entrega a cada equipo unha folla con tantas preguntas ou tantos exercicios como membros teña o equipo de base (xeralmente catro) con relación ao tema que traballan na aula. Cada estudante debe facerse cargo dunha pregunta ou dun exercicio.¹¹

8. Adaptada de <http://www.cooperativelearning.com>

9. Adaptada de Spencer Kagan, ver tamén Pujolàs (2008).

10. Adaptada de <http://www.cooperativelearning.com>

11. Estructura adaptada de Spencer Kagan por Nadia Aguiar Baixauli, del CRA “Río Aragón”, de Bailo (Huesca), y María Jesús Tallón Medrano, del CEIP “Puente Sardas”, de Sabiñánigo (Huesca).

- Debe ler en voz alta a pregunta ou o exercicio e debe ser o primeiro a opinar sobre cómo responder á pregunta ou facer o exercicio.
- En seguida, pregunta a opinión dos seus compañeiros e compañeiras de equipo, seguindo unha orde determinada (por exemplo, o sentido dos punteiros do reloxo) e asegurándose de que todos fornezan información e expresen a súa opinión.
- A partir das distintas opinións, discuten e entre todos escollen a resposta máis adecuada.
- E, por último, comproba que todos entenden a resposta ou o exercicio tal como o decidiron entre todos e que saberán anotar a resposta ou facer o exercicio no seu caderno.

É determinada a orde das preguntas ou dos exercicios. Cando un estudante le en voz alta a súa pregunta ou exercicio, mentres cada un expresa a súa opinión e entre todos falan de cómo se fai ou deciden cuál é a resposta correcta, todos colocan os seus lapis ou bolígrafos no centro da mesa para indicar que nese momento só se pode falar e escoitar, e que non se pode escribir. Cando todos teñen claro o que hai que responder ou facer, cada un apaña o seu lapis ou bolígrafo e anota a resposta ou fai o exercicio no seu caderno. Nese momento, non se pode falar, só escribir. Posteriormente, volven colocarse os lapis ou bolígrafos no centro da mesa e o seguinte alumno faise cargo da pregunta ou do exercicio seguintes.

O xogo das palabras: O mestre ou a mestra escribe no encerado unhas palabras chave sobre o tema que están a traballar ou acabaron de traballar. Cada equipo de base (formado por vía de regra por catro integrantes) debe escribir unha frase con ditas palabras – unha por cada palabra chave – ou expresar a idea que hai “detrás” desas palabras.¹²

Para que sexa facilmente manipulábel, escriben a frase sobre un papel de tamaño reducido (unha terceira ou cuarta parte dun folio). Logo, seguindo unha orde determinada, cada estudante mostra a frase que escribiu aos compañeiros e ás compañeiras do seu equipo, quen a corrixen, a matizan, a completan, etc. Dalgunha forma, “fana súa”, e xa é unha frase colectiva, de todo o equipo, e non só de quen a escribiu en primeiro lugar.

Se hai máis de catro palabras chave, son realizadas as roldas que sexan necesarias, seguindo o mesmo procedemento, até ter unha frase, debidamente supervisada por todo o equipo, para cada palabra chave. Posteriormente, ordenan as frases sobre a mesa seguindo un criterio lóxico, compondo unha especie de esquema-resumo ou mapa conceptual do tema.

Cando o mestre ou a mestra deu o visto bo á orde que definiron, numeran as frases e, por parellas e por veces, encárganse de pasalas a limpo e facer unha copia para cada membro do equipo.

12. Adaptada de Spencer Kagan (1999).

Glosario

ACNUR: A Oficina do Alto Comisionado das Nacións Unidas para os Refuxiados foi creada no día 14 de decembro de 1950 pola Asemblea Xeral das Nacións Unidas. Ten o mandato de dirixir e coordinar a acción internacional para protexer e resolver os problemas das persoas refuxiadas e apátridas en todo o mundo. Traballa para garantir que todas as persoas poidan exercer o seu dereito a procurar asilo e a encontrar protección noutro estado. Ademais, identifica solucións duradeiras para os refuxiados, como a repatriación voluntaria en condicións dignas e seguras, a integración local ou o reasentamento nun terceiro país.

Asilo: Protección ou refuxio que dá un país ás persoas estranxeiras que reconece como refuxiadas. O recoñecemento do dereito de asilo dunha persoa implica, ademais, que o Estado lle conceda a documentación e a autorización necesarias para residir e traballar.

Campo de refuxiados: Un campo de refuxiados é creado para dar abrigo, durante un período determinado, a un grupo de persoas que tiveron que deixar o seu lar e agora procuran un lugar mellor onde poder refacer as súas vidas. Os habitantes dun campo de refuxiados non só necesitan un lugar en que durmir, senón tamén alimentos e asistencia médica. Os desprazados que chegan a un campo de refuxiados fano con diferentes necesidades. Ás veces, a súa situación soluciónase nun prazo breve, mais outras teñen que ficar alí durante anos. Por exemplo, os refuxiados de Kosovo en Albania estiveron no campo tan só tres meses, mais os de Somalia viven nos campos de Kenya desde 1991. Despois de todo este tempo, foron construíndo unha verdadeira comunidade coas necesidades propias dunha cidade, que necesita unha planificación específica.

Convención de Xenebra de 1951 sobre o Estatuto dos Refuxiados e su Protocolo Adicional de Nova York de 1967: Bases legais que, desde a súa aprobación, permitiron protexer millóns de persoas refuxiadas en todo o planeta. Ambos os documentos establecen quen é unha persoa refuxiada, así como os mecanismos de protección e asistencia, e os dereitos sociais que os Estados asinantes deben garantir.

Declaración Universal dos Dereitos Humanos (DUDH): Documento declarativo adoptado pola Asemblea Xeral das Nacións Unidas na súa Resolución 217 A (III), a 10 de decembro de 1948 en París. Nos seus 30 artigos recolle os dereitos humanos considerados básicos, a partir da carta de San Francisco (26 de xuño de 1945). Os dereitos humanos son dereitos inherentes a todos os seres humanos, sen calquera distinción de nacionalidade, lugar de residencia, sexo, orixe nacional ou étnica, cor, relixión, lingua, ou calquera outra condición. Todos temos os mesmos dereitos humanos, sen calquera discriminación. Estes dereitos son interrelacionados, interdependentes e indivisíbeis.

Emigración: Acto de saír dun Estado co propósito de se asentar noutro. As normas internacionais de dereitos humanos establecen o dereito de toda persoa a saír de calquera país, incluído o seu. Só en determinadas circunstancias o Estado pode impor restricións a este dereito. As prohibicións de saída do país repousan, por vía de regra, en mandatos xudiciais.

FAO: Organización das Nacións Unidas para a Agricultura e a Alimentación, fundada en 1945. É un dos maiores organismos especializados das Nacións Unidas. O seu principal obxectivo é atinxir un mundo en que impere a seguridade alimentaria elevando os niveis de nutrición, mellorando a produtividade agrícola e as condicións da poboación rural, e contribuíndo para a expansión da economía mundial.

Inmigración: Proceso polo cal persoas non nacionais ingresan (entran) nun país co fin de se estableceren nel.

Migración: Movemento de poboación para o territorio doutro Estado ou dentro deste, que abarca todo movemento de persoas sexa cal for o seu tamaño, a súa composición ou as súas causas; inclúe migración de refuxiados, persoas desprazadas, persoas desarraigadas e emigrantes económicos.

Permiso de residencia: Documento legal expedido polas autoridades competentes dun Estado a un estranxeiro, en que se fai constar que ese estranxeiro ten dereito a vivir no referido Estado.

Permiso de traballo: Documento legal expedido polas autoridades competentes dun Estado, necesario para o emprego do traballador emigrante no país hóspede.

Persoa desprazada: Da mesma forma que a persoa refuxiada, unha persoa desprazada tivo que abandonar o seu lar por medo a perder a vida. A diferenza é que, neste caso, non cruzou ningunha fronteira, senón que tenta buscar un lugar seguro no seu propio país.

Persoa refuxiada: Persoa que se ve obrigada a saír do seu país por temor a ser perseguida pola súa raza, relixión, nacionalidade, opinión política ou outras razóns. Esta definición inclúe tamén as persoas que foxen de conflitos armados ou situacións de violencia xeneralizada. Obter a condición de persoa refuxiada implica as seguintes medidas: autorización de residencia, expedición de documentos de viaxe e de identidade, e autorización para traballar.
Persoa solicitante de asilo: Persoa que solicita o seu recoñecemento como persoa refuxiada noutro país e que se encontra á espera da resolución da súa solicitude.

Persoa solicitante de asilo: Persoa que solicita o seu recoñecemento como persoa refuxiada noutro país e que se encontra á espera da resolución da súa solicitude.

Reunificación familiar: Ferramenta xurídica que permite volver reunir no país de acollida a familia que se viu obrigada a se separar ao

fuxir do seu país de orixe. Esta medida mellora a calidade de vida e a situación social e económica da familia reagrupada.

Reasentamento. Instrumento de protección para as persoas refuxiadas. Unha persoa é reasentada cando é acollida por un país distinto ao primeiro ao que chegou despois de abandonar o seu país de orixe. O reasentamento existe porque ás veces o primeiro país de acollida non pode garantir a seguridade nin a integridade do refuxiado, porque non pode afrontar a chegada de moitas persoas refuxiadas nun período de tempo ou porque un terceiro país (o de reasentamento) ofrece mellores posibilidades para a integración social da persoa refuxiada. Para algunhas persoas refuxiadas, como nenos, nenas, mulleres sometidas a acoso sexual ou persoas con discapacidade, o reasentamento pode ser unha táboa de salvación.

Repatriación: O dereito individual dun refuxiado ou dun prisioneiro de guerra de regresar ao país de orixe en determinadas condicións está previsto en varios instrumentos internacionais. (Convencións de Xenebra de 1949 e Protocolos de 1977, Regulamento sobre as leis e os costumes da guerra terrestre, anexo á carta da Convención da Haia de 1907, instrumentos de dereitos humanos, así como o dereito internacional consuetudinario). O dereito á repatriación é conferido á persoa a título individual e non á autoridade que a retén. Ademais, a repatriación está suxeita á obrigaición da autoridade de liberar as persoas que poden ser escollidas (soldados e civís) e á obrigaición do país de orixe de recibir os seus propios nacionais.

Repatriación voluntaria: Retorno ao país de orixe de persoas que reúnen os requisitos como consecuencia do desexo libremente expresado de regresar.

Repatriación involuntaria/forzosa: Repatriación de refuxiados ao país de orixe que o país receptor fomenta cando crea circunstancias que non deixan ningunha outra alternativa aos refuxiados máis que a da repatriación. Como a repatriación é un dereito persoal (distinto da expulsión ou da deportación, orixinalmente vinculadas á soberanía do Estado), nin o Estado da nacionalidade, nin o de residencia temporal, nin tampouco o que exerce a xurisdición sobre eles pode proceder á repatriación contra a vontade dunha persoa que pode ser escollida, trátase dun refuxiado ou dun prisioneiro de guerra. De acordo co dereito internacional contemporáneo, os prisioneiros de guerra ou refuxiados que recusan ser repatriados, particularmente se teñen motivos de sentir temor no seu propio país, deben ser protexidos e beneficiarse, se for posíbel, de asilo temporal ou permanente.

Rutas legais e seguras: Serie de ferramentas e figuras xurídicas utilizadas para protexer os dereitos das persoas que se ven obrigadas a abandonar os seus países debido a conflitos armados, persecucións, pobreza, etc. Entre elas, destacan a figura do reasentamento, a protección subsidiaria ou o reagrupamento familiar.

Fontes:

Amnistía Internacional: <https://www.es.amnesty.org/en-que-estamos/campanas/yoacojo/glosario-de-terminos/>
Organización Internacional sobre as Migracións (OIM), glosario básico: http://publications.iom.int/system/files/pdf/imL7_sp.pdf

Recursos complementarios

Migracións forzosas e poboación refuxiada. Para traballar na aula:

UNICEF, *Contos sen fadas: a historia de Ivine e Almofada*,
www.youtube.com/watch?v=7fPSTajjSd4

ACNUR México, contos infantís,
<http://culturacolectiva.com/7-cuentos-infantiles-que-te-acercaran-a-la-realidad-de-los-refugiados/>

#ABPRefugiados

Proxecto interdisciplinar para traballar o tema dos refuxiados e emigrantes.

Batería de recursos documentais, curtametraxes, viñetas, gráficos interactivos, fotografías, propostas de literatura xuvenil, actividades para traballar en lingua estranxeira, etc.
<http://abprefugiados.blogspot.com.es/>

Migracións forzosas e poboación refuxiada. Para o profesorado:

Páxinas web de interese:

www.es.amnesty.org
www.acnur.es/
www.proactivaopenarms.org/es
www.msf.es/

Vinte reflexións dunha emigrante,
<https://youtu.be/671xpkNk29c>

CEAR, *Acceso á protección: Un dereito humano*,
www.cear.es/wp-content/uploads/2013/05/INFORME-FINAL.pdf

ACNUR, *Tendencias globais: Desprazamento forzado en 2014*,
http://acnur.es/portada/slider_destacados/img/PDF_141015184925.pdf

Oxfam, *Right to a Future: Empowering refugees from Syria and host governments to face a long-term crisis*, novembro de 2015
<https://www.oxfam.org/en/research/syria-refugees-right-future>

Itziar Ruiz-Giménez, “Na Europa hai unha batalla sobre quen ten dereito a ter dereitos”, *Ágora*,
<http://www.agora-revistaonline.com/single-post/2016/04/18/ENTREVISTAS-Itziar-RuizGim%C3%A9nez-En-Europa-hay-una-batalla-sobre-qui%C3%A9n-tiene-derecho-a-tener-derechos>

Diversidade e interculturalidade

Carbonell, F., “Decálogo para unha educación intercultural”, *Cadernos de Pedagogía*, 290. Barcelona: Ed. CISSPRAXIS SA, 2002.

Casanova, M. A., “A interculturalidade como factor de calidade na escola”, en Soriano (coord.), *A interculturalidade como factor de calidade educativa*, Madrid: La Muralla, 2005.

UPD VI – IMELSA, *Guía de xestión da diversidade cultural e a convivencia*,

<http://www1.ocupacio.gva.es:8084/adient/mediateca/general/guia-didactica-de-Gestion-de-la-diversidad-cultural-y-la-convivencia.pdf>

Fernando Relinque Medina e Nidia Gloria Mora Quiñones, *Interculturalidade e xestión da diversidade. O desafío da nova sociedade*, Xunta de Andalucía

http://www.juntadeandalucia.es/export/drupaljda/interculturalidad_gestion_diversidad.pdf

UNICEF e Ministerio Educación Perú, *A interculturalidade en educación*,

http://www.unicef.org/peru/_files/Publicaciones/Educacionbasica/peru_educacion_interculturalidad.pdf

Guía metodolóxica de “Transversalización da abordaxe de interculturalidade en programas e proxectos do sector gobernabilidade” a partir da experiencia do Programa “Bo Goberno e Reforma do Estado” do Perú,

<http://centroderecursos.cultura.pe/sites/default/files/rb/pdf/Guia%20metodologica%20de%20transversalizacion%20del%20enfoque%20de%20interculturalidad.pdf>

Educación intercultural. Alumnado de orixe estranxeira, Generalitat de Cataluña, Departamento de Ensino,

<http://xtec.gencat.cat/web/content/projectes/alumnat-origen-estranger/suport-linguistic-social/publicacions/quadern-SLS-educacio-intercultural.pdf>

Educación intercultural. Proxecto de convivencia e éxito educativo, setembro de 2014, Generalitat de Cataluña, Departamento de Ensino,

<http://xtec.gencat.cat/web/content/alfresco/d/d/workspace/SpacesStore/0063/905e9278-9ca1-4768-afb2-09c9c6288759/intercultural.pdf>

Xestión emocional

Rafael Bisquerra, Grupo de Orientación Psicopedagóxica na Universidade de Barcelona,

www.rafaelbisquerra.com/es/educacion-emocional/objetivos-educacion-emocional.html

10 filmes sobre intelixencia emocional e social,

<http://habilidadsocial.com/peliculas-inteligencia-emocional-y-social/>

Cidadanía global: www.kaidara.org

Intermón-Oxfam, *Centros educativos transformadores: ciudadanía global e transformación social*, Barcelona: Editorial Intermón-Oxfam, 2012,

www.kaidara.org/es/centros-educativos-transformadores

Intermón-Oxfam, *Pistas para mudar a escola*, Barcelona: Editorial Intermón-Oxfam, 2009,

www.kaidara.org/es/Pistas-para-cambiar-la-_escuela

Autoría:

Barabara Educació SCCL.

Coordinación:

Begoña Carmona

Rede de Educadores e Educadoras para unha cidadanía global:

A comisión de Conectando mundos da Rede asesora e dá seguimento á elaboración dos contidos desta proposta educativa: Pablo Cuenca, Santiago García, Esther Gutiérrez, Teresa Hernández, Flor López, Jordi Riera e Arantza Zubizarreta.

Deseño e maquetaxe:

Estudi Lluís Torres

Corrección lingüística:

Albert Nolla

Ilustración:

Espais Telemàtics

Tradución:

Márió Herrero

Máis informacións sobre a proposta educativa de Oxfam Intermón

- Web: <http://www.oxfamintermon.org/es/que-hacemos/campanas-educacion/educacion/propuestas-educativas>
- Facebook: “Educar para unha cidadanía global” <https://www.facebook.com/Educar-para-una-ciudadan%C3%ADa-global-765403543496049/>
- Correo: educacion@oxfamintermon.org

Esta obra ten unha licenza Creative Commons

OXFAM Intermón